

Krkonošský národní park – 50 let

V květnu 2013 uplynulo 50 let od vzniku Krkonošského národního parku. Jeho zřízení završilo několik staletí přírodovědeckého poznávání Krkonoš, historie jejich osídlování, využívání přírodních zdrojů. Dlouhodobý kontakt člověka s přírodou a přírody s člověkem, kterým se jako červená nit vine poznávání mimořádných přírodovědných hodnot území, jež nemá sobě rovné ve střední Evropě. Staletí vědeckých objevů i propadů, které rovněž nemají ve střední Evropě obdoby. Dost dlouhé období na pohled zpátky. A také na zhodnocení zkušeností jako základu pro výhled do budoucnosti hor známých ve vědecké literatuře pod jmény Krkonoše – Karkonosze – Riesengebirge – Montes Corcontici.

Historie přírodovědeckého poznávání

Krkonoše jsou nejvyšším pohořím severozápadní části střední Evropy na sever od Alp. Tím jsou dány jejich přírodní podmínky i funkce spojovacího článku a izolovaného ostrova mezi evropským severem a jihem – s tundrovými, alpskými i endemickými elementy flóry a fauny, vázanými na postglaciální historii vývoje středoevropského geografického prostoru, mimořádné klimatické podmínky, glaciální vývoj a jeho vliv na geomorfologii území a geologickou minulost. Popis těchto zcela výjimečných jevů ve střední Evropě stál na počátku vědeckého poznávání území již od 16. stol. V té době byly Krkonoše po staletí předmětem zájmu jiného druhu – využívání jejich přírodních zdrojů. První informace o těžbě železných rud na úbočí Černé hory pocházejí ze 7. stol. – pouhých 100 let po kolonizaci údolních poloh na jejich úpatí. A nálezy dalších rudných zdrojů i přímá těžba zlata (sejfy) probíhaly po celý středověk. Z vrcholného období těchto aktivit (16. a 17. stol.) je známa rozsáhlá těžba dřeva pro potřebu stříbrných dolů v Kutné Hoře. Padly jí za obět

v podstatě všechny přístupné lesy středních a východních Krkonoš.

Ruku v ruce s těžbou nerostů šlo přírodovědecké poznávání – nejdříve přírody neživé, později živé. V obou případech představovalo mimořádné objevy, které vzbudily pozornost a přispěly k vysvětlení různých zajímavých poznatků v středoevropských souvislostech. Od počátku 18. stol. se pak datuje systematické poznávání Krkonoš, zakončené expedicí Královské české společnosti nauk v r. 1791. Její výsledky byly nejen vyvrcholením soudobého vědeckého úsilí o poznání přírody významného území, ale především podnětem k prohloubení a rozšíření dalšího studia. V plném rozsahu na ně navázali čeští a němečtí vědci 19. stol.

Počátky aktivní ochrany přírody v Krkonoších nacházíme v prvních letech 20. stol. V r. 1904 vydalo tehdejší c. k. místodržitelství v Praze první výnos k ochraně krkonošské flóry. V témže roce zřídil majitel jilemnického panství a velký přítel krkonošské přírody hrabě Jan Nepomuk František Harrach v Labském dole první rezervaci na 60,04 ha lesní půdy.

Po první světové válce se Krkonoše staly převážně českými horami a tudíž objektem soustředěného zájmu českých přírodovědců. Na jejich výzkumu se podílela celá tehdejší prvorepubliková generace badatelů. Z této iniciativy se v r. 1923 zrodil první návrh na zřízení Národního parku krkonošského, zpracovaný pražským prof. Františkem Schustlerem a vycházející z podnětu Ministerstva školství a národní osvěty, který předpokládal vytvoření národního parku na území Krkonoš, Rýchor a Jizerských hor. Byl koncipován velice moderně na bázi přísné ochrany přírodně nejvzácnějších částí území a účelového obhospodařování krajiny. Zabýval se také řešením základních vztahů mezi ochranou přírody a využíváním území člověkem s ohledem na zajištění všestranného společenského prospěchu. Tento návrh se stal výchozím bodem úsilí o ochranu zdejší přírody a dal činnosti pevný rámec i dosud chybějící perspektivu.

Následující politicky neklidné období ho ale bohužel neumožnilo realizovat. Budování pohraničních opevnění ve 30. letech minulého stol., obsazení pohraničí nacistickými vojsky a jeho odtržení od republiky, nadměrná těžba v lesích v období 2. světové války, vysídlení původního obyvatelstva a další politické změny vedly pak v poválečném období ke vzniku nové situace. Změnil se i typ osídlení – pod vlivem politického tlaku se z Krkonoš staly „rekreační hory“. Zájem ochrany přírody byl odsunut na vedlejší kolej.

50. a 60. léta

Nadměrné využívání hor pro rekreaci a stupňované hospodářské zájmy měly pro území mnohé negativní následky. Vyvolaly potřebu zpracovat koncepci ochrany přírody a krajiny jako součásti veřejného zájmu. Ze spolupráce tehdejší státní ochrany přírody a vědeckých kruhů vyplynul návrh na zřízení 6 úplných a dvou částečných rezervací, k jejichž vyhlášení došlo v r. 1952. V té době to byl velký pokrok, v odborných kruzích interpretovaný jako první etapa zřízení Krkonošského národního parku. K realizaci druhé etapy bylo ale nutné vyřešit řadu problémů v oblasti lesního hospodářství, zemědělského využívání krajiny, ukončení těžeb strategických nerostů, využití území pro rekreaci atd. V podmínkách upevňujícího se totalitního systému, který jakoukoli iniciativu v tomto směru považoval za podezřelou činnost, šlo o nelehký úkol. Díky mimořádnému úsilí mnoha osobností tehdejší vědy (např. botanici prof. Karel Kavina a prof. Alois Zlatník, geograf prof. Josef Kunský) a ochrany přírody (především Zdeněk Vulterin) se podařilo zřízení parku prosadit. Krkonošský národní park vznikl v květnu 1963 na rozloze téměř 40 000 ha, skoro čtvrtinu (8 500 ha) zaujímaly přírodní rezervace.

Podobným vývojem procházelo v téže době úsilí o zřízení partnerského národního

1 Nové smrčiny vzniklé přirozenou obnovou pod Voseckou boudou už nebudou tvořit husté stejnověkové monokultury, ale věkově a prostorově členěné porosty blízké přírodě (kolem r. 2000). Foto J. Dvořák

parku na polské straně Krkonoš. Řešení zde bylo mnohdy obtížnější – pro polskou státní správu šlo o „novou“ oblast, která k Polské republice připadla v důsledku územních změn po r. 1945. Na menším území s omezenou infrastrukturou, nižším rekreačním využitím a s menší rozlohou hospodářsky využívaných lesů bylo ale těchto problémů méně. Karkonoski Park Narodowy byl vyhlášen v r. 1959 na rozloze 5 600 ha.

První roky činnosti Správy

Zřízení KRNAP vyplynulo z poznání mimořádné významných přírodních a vědeckých hodnot území Krkonoš a jejich využití pro zdravotní, rekreační, kulturní a podobné zájmy. Takové poslání mohl národní park plnit jedině tehdy, pokud veškerá činnost na jeho území bude zaměřena k zachování, obnovování a ochraně přírody. Zřízením parku měly tedy být položeny základy racionálního rozvoje území. Z těchto zásad vycházel i Územní plán rajonu Krkonoš, který se měl stát rámcem činnosti nově vzniklé Správy parku.

Svědectví o tom, jak tehdejší režim chápal pojem „racionální rozvoj území národního parku“, se zachovala do současné doby v ryzí podobě hotelových komplexů Horizont v Peci pod Sněžkou, Labské boudy, hotelu Horal ve Svatém Petru i jinde. Zájmy ochrany přírody – jednou zafixované v podobě tehdejších rezervací – byly vyřešeny „na věčné časy“. Uplatnění hledisek a zájmů ochrany přírody v lesním hospodářství, zemědělském využívání luk a pastvin bylo jen obtížně průchodnou záležitostí a tvořilo v té době hlavní náplň pracovníků Správy.

Správa se ujala své koordinační funkce hned v r. 1963, po provedení nejdůležitějších příprav. Šťastnou okolností prvních let byl politický vývoj Československé republiky v 60. letech 20. stol. Totalitnímu režimu se zhroutil ekonomika a politický teror vedl k občanským nepokojům, které vyústily v Pražské jaro 1968. Ve chvíli, kdy režimu šlo o zachování moci, neměl mnoho času nazbyt pro sledování, co se děje v nedávno zřízeném národním parku. Druhou šťastnou okolností bylo, že v prvotní sestavě týmu Správy parku se sešli lidé, z nichž většina měla zdravý rozum (i když u některých podvázaný členstvím ve vládnoucí straně). Nicméně nesmyslnost mno-

hých opatření prosazovaných režimem byla do té míry očividná, že s nimi nešlo souhlasit. Správa jako celek pochopila, že realizace režimního plánu na využívání parku se rovná jeho zneužívání; že takový postup by vedl k přeměně v park rekreační. Původní tým pracovníků vykonal tehdy velmi důležitou práci: do značné míry znemožnil realizaci zadání. Významným příkladem byla likvidace záměru výstavby lyžařského areálu s olympijskými parametry na jižním svahu Studničné hory a v Modrém dole. Po několikaletých měřeních parametrů sněhové pokrývky a počasí se prokázalo, že návrh obsažený v Územním plánu rajonu Krkonoš byl postaven na doslova vymyšlených podkladech. Jedna z nejceněnějších lokalit parku se tak zachovala pro přírodu.

Těmito kroky položila Správa základ jiné koncepci své práce a zajišťování funkce národního parku, než jak jí bylo uloženo ve zřizovacích listinách. Podařilo se zajistit vlastní badatelskou činnost a rozsáhlou spolupráci s výzkumnými institucemi. Již v prvním roce fungování vyšel vědecký sborník Opera Corcontica a Správa zajistila jeho pravidelné vydávání. Po několika letech byla vydána encyklopedická publikace Příroda krkonošského národního parku, která shrnovala dosavadní znalosti o přírodě Krkonoš. Vědecká rada KRNAP složená z významných zástupců vědeckých institucí splnila důležitou úlohu poradního orgánu Správy při řešení složitých koncepčních rozhodnutí o vývoji parku, zajištění ochrany přírody a plnění koordinační funkce jeho Správy. S aktivitami tohoto typu totalitní režim a jeho předpisové řízení vůbec nepočítaly. Pro území měla ale změna zásadní význam: umožnila řídit vývoj Krkonošského národního parku směrem k mezinárodním kritériím pro národní parky, nikoli jako zařízení přeplněné rekreačními objekty.

Nešlo jen o koncepční záležitosti, ale také o uplatnění těchto principů v denním kontaktu s partnerskými organizacemi a obcemi působícími na území parku, o prosazení a organizaci výkonné služby ochrany přírody. Šlo o vybudování Krkonošského muzea ve Vrchlabí a informačních středisek, jejichž prostřednictvím Správa navazovala kontakt jak s obyvateli obcí, tak s návštěvníky. Úspěšným krokem bylo

také odhalení více než milionové zpronevěry ze strany vedoucího stranického funkcionáře Správy. I na takových záležitostech budovala Správa parku své postavení a posilovala koordinační funkci u slušných lidí v celém regionu.

Propad

Okupace armádami spřátelených zemí v srpnu 1968 předznamenala konec této koncepce činnosti první Správy KRNAP. Po krátkém přechodném období normalizační režim postupně utužil své pozice, hlavní aktéři (ředitel a jeho náměstek) výše uvedeného pojetí funkce národního parku byli odstraněni z dohledu a nahrazeni spolehlivými kádry. V druhé polovině 70. let se začalo projevovat působení dosud skrytého činitele: depozice průmyslových imisí. Současně lesy postihly tři vlny exploze obaleče modřínového (*Zeiraphera griseana*, viz článek na str. 179), který napadl oslabené smrčiny. Dopady ještě umocnil nevhodně načasovaný zásah pesticidy. Do té doby značně opomíjené lesy se proto dostaly do centra pozornosti dalšího vývoje a existence parku. V průběhu 80. let se kyselá depozice a její vliv na zdravotní stav lesa projevily v plné síle – během krátké doby odumřela v Krkonoších plná čtvrtina všech lesních porostů. V mezinárodních souvislostech byl KRNAP zařazen na seznam 12 nejvíce ohrožených národních parků světa.

Naděje jménem Nadace FACE

Krkonoše 80. let nebyly samozřejmě jediným územím střední Evropy, které doplatilo na vypjatou politickou situaci studené války a ekonomického soutěžení mezi Západem a Východem. Doplatila na ni celá střední Evropa a především její Černý trojúhelník na pomezí jihu tehdejší NDR (východní Německo), severozápadu Československa a jihozápadu Polska s jejich průmyslovými aglomeracemi. Ty chrlily bez omezení množství emisí síry a dalších produktů spalování nekvalitního uhlí, které otravovaly ovzduší a půdy v širokém okolí. Pod vlivem znečištění odumřely v jednotlivých oblastech Černého trojúhelníku desítky tisíc hektarů horských lesů a spolu s nimi lesy obou národních parků v Krkonoších: kolem 8 000 ha na české a 1 500 ha na polské straně hor. Po zhrou-

- 2 Rozsáhlé holiny v Labském dole (kolem r. 1985) vzniklé odumřením lesních porostů v důsledku kyselých depozic a jejich odtěžením. Foto J. Štursa
- 3 Zbytky odumřelého smrkového lesa na Mumlavské hoře s počátečním stadiem přirozené obnovy (2006)
- 4 Na ukončení holosečných těžeb a zavedení principů přírodně blízkého hospodaření v lesích bukového stupně reaguje dnes buk spontánní přirozenou obnovou. Hříběcí Boudy (2012). Snímky K. Antošové, není-li uvedeno jinak

cení totalitního režimu obletěly fotografie zničených krkonošských porostů celý svět jako ukázka péče komunistického státu o životní a přírodní prostředí.

Jeden z prvních programů pomoci Evropského společenství po r. 1989 ve východní Evropě proto směřoval právě do oblasti zlepšení stavu čistoty ovzduší. Prostřednictvím programu PHARE (Pologne-Hongrie Actions pour la Reconversion Economique) věnovalo tehdejší Evropské společenství nepředstavitelné finanční prostředky na odsíření spaloven uhlí, elektráren a dalších průmyslových podniků. V českých zemích se tento program uskutečnil v letech 1991–95. Ve srovnání s maximem v 80. letech byla snížena emise znečištění asi na 15 % a otevřela se cesta k přežití zbývajících horských lesů.

Nabídka pomoci při obnově zničených krkonošských lesů ze strany nizozemské Nadace FACE (Forests Absorbing Carbon dioxide Emissions) přišla pro lesy Krkonošského národního parku v pravý čas. Přerušila totiž z doby právě minulého totalitního režimu u státních lesů zavedené postupy obnovy zničených smrkových porostů, která probíhala soustředěnou výsadbou „osvědčeného“ smrku ztepilého (*Picea abies*), smrku pichlavého (*P. pungens*), borovice rumelské (*Pinus peuce*) a výsadby místní kosodřeviny (borovice kleč – *Pinus mugo*) do smrkového vegetačního stupně pod hranici lesa. Pomoc to byla vskutku velkorysá. Nadace FACE nabídla pro obnovu lesů českého národního parku částku tři čtvrtě miliardy tehdejších československých korun s podmínkou, že se obnova bude řídit jinými pravidly než dosud. První návrhy na zavedení přístupů vycházejících z obnovy přírodně blízké druhové skladby lesa se

ale u tehdejších správců krkonošských lesů (podniku Lesy ČR) nesetkaly s pochopením. Namísto aktivní práce čekal holandské odborníky zdoluhavý proces vyjednávání a přesvědčování české strany, že umělá výsadba smrku není správným způsobem, jak napravit následky ekologické katastrofy. Situaci vyřešil až převod správy lesů na území parku do rukou Správy KRNAP v r. 1994.

Ke škodě věci nesouhlasila tehdejší polská vláda s holandským návrhem rozšířit program obnovy lesů i na polský park. Menší rozsah poškození a jiný přístup k věci na polské straně přispěly ale k tomu, že při obnově tamních lesů se uplatnily v podstatě stejné ekologické principy, o jejichž prosazení usilovala Nadace FACE v Čechách.

Bohužel s podobným stanoviskem jako u ředitelství státních lesů se Nadace FACE setkala i u tehdejšího českého lesnického výzkumu. V rámci programu obnovy ji zajímaly ekologické principy obnovy lesa, dynamika lesa v průběhu narušení, možnosti přirozené obnovy, koloběh živin, působení cizorodých látek na lesní dřeviny, rychlost jejich vyplavování z půd. Na tyto otázky nemohl tehdejší český lesnický výzkum dát uspokojivou odpověď. Hlavním pracovištěm, které bylo schopno informace na podporu obnovy krkonošských lesů dodat, byla tedy univerzita z Amsterdamu. Její pracovníci připravili postupy, jak k programu obnovy přikročit.

Tyto návrhy se nepochybně osvědčily, program se podařilo dokončit namísto za původně plánovaných 20 let už za 10 let. A očekávané finanční náklady se snížily na pouhých 386 milionů korun. Bylo obnoveno na 7 000 ha lesa. Dříve odvodněná a zalesněná rašeliniště se nezalesňovala, zůstala ponechána přirozené obnově rašelinného komplexu. V maximální míře se využilo přirozeného náletu pionýrských dřevin. Umělá výsadba smrku se omezila na nezbytné minimum jako podpora jeho přirozené obnovy. Na vhodných stanovištích vyššího horského stupně se přirozená obnova kombinovala s výsadbou chybějících původních dřevin (např. buk, javor, jedle) s cílem podpořit vývoj první generace budoucích semenných stromů. Podobně se uplatnilo prosazení nevhodně založených hustých smrkových kultur

výsadbou stanovištně odpovídajících dřevin (viz také článek na str. 179). Po ukončení programu v r. 2002 mohl být KRNAP stažen ze seznamu nejvíce ohrožených národních parků světa.

Uvedené ekologické principy a přístupy převzala po ukončení programu obnovy Správa národního parku do své pracovní náplně a dále je uplatnila při vlastním hospodaření. Dvacet let její systematické činnosti je v Krkonoších znát. Současné zdejší lesy jsou zřetelně jiné než v začátcích existence parku před 50 lety. A samozřejmě úplně jiné než v době, kdy totalitní péče o přírodu Krkonoš dostala park na kolena. Hodnota poučení z nápravy důsledků ekologické katastrofy 80. let je ale nevyčísitelná. Deset let po ukončení programu Nadace FACE mohla Správa KRNAP začít uvažovat o rozšíření plně chráněné první zóny z 13 na 24 %. Rozloha I. a II. zóny by tak měla pokrýt téměř polovinu území národního parku.

Přání na cestu do příštích 50 let

Dosavadní úspěšný a vcelku uspokojivý průběh obnovy krkonošských lesů ale neznamená, že Správa KRNAP může složit ruce do klína. Naopak – je výzvou k pokračování a hledání nových cest a postupů v nakládání s lesem. Situace se totiž mění a příroda se postupně dostává ke své funkci. A to s sebou nese otázky, na které dosud neznáme odpovědi. Půdní profily – před 20 lety v podstatě chemické substráty, v jejichž procesech se téměř neuplatňoval vliv matečné horniny – opět začínají fungovat jako součást ekosystémů. Co to bude znamenat pro další vývoj lesních ekosystémů, nám řekne připravovaný výzkum.

Objevuje se řada pozitivních signálů. Přirozená obnova buku se stává běžnou součástí postupu návratu k přirozené druhové skladbě horských lesů. V bylinném patře se objevují druhy, které indikují příznivý vývoj. Ale přicházejí zároveň signály, které zasluhují pozornost.

Smrky, které před 20 lety skomíraly působením nadměrného množství síry, dnes doslova bují pod vlivem přílišného množství dusíku. Nepřirozeně rychlý růst smrku není zárukou jeho dlouhodobé stability – ani fyzické, ani ekologické. A to není situace, která by Správu parku mohla nechat v klidu.

Příroda Krkonoš negativně ovlivněná ekologickými dopady minulého období nemá dosud vyhráno. Zejména uvedení lesů do stavu blízkého přírodně, odpovídajícího poslání národního parku, bude trvat dlouho. Zkušenosti z uplynulých 50 let opravňují k opatrnému optimismu. Ale zároveň nabádají k nepřeceňování toho, co se podařilo. Maximální zájem si zaslouží ekologický výzkum. Ten pomohl najít cestu obnovy zničených ekosystémů. Stejnou pozornost je potřeba věnovat ochrannářskému managementu. V jejich vzájemné návaznosti a koordinaci je cesta k úspěšnému postupu v dalších letech.

Stejně jako v začátcích všechno závisí na lidech. Do příštích 50 let tedy všem, kteří se na činnosti Krkonošského národního parku podílejí a budou podílet: plně soustředění na poslání národního parku, zodpovědnost, vytrvalost a sílu.